

Balancing Acts: Legal and Moral Perspectives on End-of-Life Decisions

Daniel Reifman

Talmud Bavli Ketubot 104a

On the day of Rabbi [Judah the Prince]'s death, the rabbis decreed a public fast and offered prayers for heavenly mercy... Rabbi [Yehuda the Prince]'s handmaid ascended the roof and prayed: "The immortals [i.e., angels] desire Rabbi [Judah the Prince to join them] and the mortals desire Rabbi [Yehuda the Prince] [to remain with them]; may it be the will [of God] that the mortals may overpower the immortals." When, however, she saw how often he resorted to the toilet, painfully taking off his *tefillin* and putting them on again, she prayed: "May it be the will [of the Almighty] that the immortals may overpower the mortals." As the rabbis incessantly continued their prayers for [heavenly] mercy, she took up a jar and threw it down from the roof to the ground. [For a moment] they ceased praying and the soul of Rabbi [Yehuda the Prince] departed to its eternal rest.

Talmud Bavli Nedarim 40a

When R. Dimi came [to Babylonia], he stated: "Anyone who visits the sick causes him to live, and anyone who does not visit causes him to die." How does he cause this? If you say that the one who visits prays that he should live, while the one who doesn't visit [is considered as if] he prays that he should die, is [it is plausible to say that]? Rather, [explain it as follows]: anyone who doesn't visit the sick neither prays that he should live not prays that he should die.

Ran ibid.

R. Nissim of Gerona (14th c., Spain)

"Neither prays that he should live not prays that he should die": It seems to me that this is what the text means: There are times that one should pray that the sick person should die, for instance if he is suffering greatly from his illness and cannot bear to live any longer, as we see in [Ketubot 104a]... And therefore it states that one who visits the sick helps him live through his prayers (since prayer is more necessary to preserve life), but one who does not visit him not only doesn't help him live, but even when his death would be beneficial he doesn't help him die either.

תלמוד בבלי כתובות קד.

ההוא יומא דנח נפשיה דרבי, גזרו רבנן תעניתא ובעו רחמי, ואמרי: כל מאן דאמר נח נפשיה דר', ידקר בחרב. סליקא אמתיה דרבי לאיגרא, אמרה: עליוני' מבקשין את רבי והתחתוני' מבקשין את רבי, יהי רצון שיכופו ותחתונים את העליונים. כיון דחזאי כמה זימני דעייל לבית הכסא, וחלץ תפילין ומנח להו וקמצטער, אמרה: יהי רצון שיכופו עליונים את התחתונים. ולא הו שתקי רבנן מלמבעי רחמי, שקלה כוזא שדייא מאיגרא [לארעא], אישתיקו מרחמי וגח נפשיה דרבי.

תלמוד בבלי נדרים מ.

כי אתא רב דימי אמר: כל המבקר את החולה - גורם לו שיחיה, וכל שאינו מבקר את החולה - גורם לו שימות. מאי גרמא? אילמא כל המבקר את החולה - מבקש עליו רחמים שיחיה, וכל שאין מבקר את החולה - מבקש עליו רחמים שימות, שימות סלקא דעתך? אלא, כל שאין מבקר חולה - אין מבקש עליו רחמים לא שיחיה ולא שימות.

ר"ן שם

"אין מבקש עליו רחמים לא שיחיה ולא שימות": נראה בעיני דה"ק פעמים שצריך לבקש רחמים על החולה שימות כגון שמצטער החולה בחלו הרבה ואי אפשר לו שיחיה, כדאמרינן ב[כתובות קד.]... ומשום הכי קאמר דהמבקר חולה מועילו בתפלתו אפילו לחיות מפני שהיא תפלה יותר מועלת, ומי שאינו מבקרו אין צריך לומר שאינו מועילו לחיות אלא אפילו היכא דאיכא ליה הנאה במיתה אפילו אותה זוטרתא אינו מהנהגו.

Sefer ha-Hasidim §723

R. Judah ben Samuel (12-13th c., Germany)

One may not cause a person to die more quickly, for example if there was a *goses* [individual close to death] close to the house of a woodchopper and his soul cannot depart, we remove the woodchopper from there. And one may not place salt on his tongue so that he doesn't die. And if one were a *goses* saying that he cannot die until they place him in a different location, one may not move him from there.

Torat ha-Adam

Nahmanides (13th c., Spain)

It is taught in *Evel Rabbati*: A *goses* is considered to be alive for all matters. One may not bind his cheeks, anoint or wash him, or stop up his orifices, nor may one remove a pillow from underneath him... Nor may one close his eyes until his soul departs, and anyone who closes his eyes as the soul is departing is considered to be a murderer.

Shiltei ha-Giborim Mo'ed Katan 16b

R. Joshua Boaz ben Simon Baruch (16th c., Italy)

From here it would seem that one should prohibit that which some people do when the patient is a *goses* to remove the pillow from underneath him, saying that there are feathers which prevent the soul from departing. And several times I have strongly objected to this, to no avail; and R. Natan of Igra has written permitting this.

After a few years, I found a support for my position in *Sefer ha-Hasidim* §723: "And if one were a *goses* saying that he cannot die until they place him in a different location, one may not move him from there." In truth, the *Sefer ha-Hasidim's* words require analysis, for at first he wrote that if there was a *goses* close to the house of a woodchopper and his soul cannot depart, we remove the woodchopper from there, which seems to be the opposite of what he wrote afterwards. However, one can resolve this by saying it is forbidden to do something that prevents a *goses* from dying sooner, such as chopping wood to prevent the soul from leaving or putting salt on his tongue so that he doesn't die quickly – all these are forbidden, as is implied there, and in such cases one may remove the cause [of his not dying]. But it is forbidden to do something that will cause him to die sooner, and therefore it is forbidden to move him from his place to a different location so that his soul departs, and therefore it is also forbidden to place the keys to the synagogue under the head of the *goses* so that he should die quickly, for this, too, hastens his death.

According to this, if there is something that prevents his soul from departing, there is no prohibition to remove it, for [in doing so] one is not 'snuffing out the candle' or doing an act at all. But it seems that placing something on the *goses* or moving him from place to place so that his soul departs more quickly is prohibited, for one is not 'snuffing out the candle.'

ספר החסידים סי' תשכג

אין גורמין לאדם שלא ימות מהרה כגון שהיה אחד גוסס והיה אחד קרוב לאותו בית חוטב עצים ואין הנשמה יכול לצאת מסידים החוטב משם. ואין משימים מלח על לשונו כדי שלא ימות, ואם גוסס ואומר אינו יכול למות עד שישמוהו במקום אחר אל יזיזוהו משם.

תורת האדם לרמב"ן

באבל רבתי תניא: הגוסס הרי הוא כחי לכל דבריו, ואין קושרין את לחייו ואין סכין אותו ואין מדיחין אותו ואין פוקקין את נקביו, ואין שומטין את הכר מתחתיו... ואין מעמצין את עיניו עד שתצא נפשו וכל המעמץ עם יציאת נפש הרי זה שופך דמים

שלטי הגבורים מועד קטן (טז: בדפי הר"ף)

ומכאן היה נראה לאסור מה שנוהגים קצת אנשים כשהמת גוסס ואין הנשמה יכולה לצאת ששומטין הכר מתחתיו כדי שימות מהרה, שאומרים כי יש במטה נוצות של עופות שגורמין לנפש שלא תצא. וכמה פעמים צעקתי ככרוכיא ולא עלה בידי, ורבתי חלקו עלי, והר"ר נתן איש איגרא ז"ל כתב ע"ז להתיר.

אחר כמה שנים מצאתי בספר החסידים סי' תשכ"ג סיוע לדברי שכתוב שם ז"ל: "ואם הוא גוסס ואינו יכול למות עד שישמוהו במקום אחר אל יזיזוהו משם" עד כאן. אמת כי דברי ספר החסידים צריך עיון, כי בתחלה כתב שאם היה איש אחד גוסס והיה אחד קרוב לאותו בית חוטב עצים ואין הנשמה יכולה לצאת מסידים החוטב משם, דמשמע היפך ממה שכתב אחר כך. אלא שיש לתרץ הכי ולומר דודאי לעשות דבר שיגרום שלא ימות מהרה הגוסס אסור כגון לחטוב עצים שם כדי שתתעכב הנשמה לצאת, או לשום מלח על לשונו כדי שלא ימות מהרה, כל זה אסור כדמשמע שם מלשונו וכל כיוצא בזה שרי להסיר הגרמא ההוא. אבל לעשות דבר שיגרום מיתתו מהרה ויציאת נפשו אסור, והלכך אסור לזוז הגוסס ממקומו ולהניחו במקום אחר כדי שתצא נשמתו, והלכך אסור גמי לשום מפתחות ביהכ"ס תחת מראשותיו של גוסס כדי שימות מהרה כי גם זה ממחר יציאת נפשו.

ולפי זה אם יש שם דבר שגורם לנפשו שלא תצא מותר להסיר אותו הגורם ואין בכך כלום, שהרי אינו מניח אצבעו על הגר ואינו עושה מעשה. אבל להניח דבר על הגוסס או לטלטל ממקום למקום כדי שתצא נשמתו מהרה נראה דודאי אסור דהא מניח אצבעו על הגר.

Shulchan Arukh Yoreh Deah 339:1

R. Joseph Karo (16th c., Safed)

A *goses* [individual on his deathbed] is considered to be living for all matters... and anyone who hastens his death is considered a murderer.

R. Moshe Isserlis ibid. (16th c., Poland)

And similarly it is forbidden to cause a dying person to die quickly; for example, a person who was a *goses* for a long time and is unable to separate [from the world of the living]—it is forbidden to remove the cushion or the pillow from underneath him, as some wish to do, believing that certain bird feathers are [delaying his death], and similarly one should not move him from his place...

However, if there is something which is preventing the soul from departing, for example if there is a knocking sound near the house, such as a woodchopper, or if there is salt on his tongue, and these are preventing the departure of the soul— it is permitted to remove these from there, since this is not an [affirmative] act, but merely removing an impediment.

Responsa Igrot Moshe Yoreh Deah 2:174

R. Moshe Feinstein (1895-1986, Russia/U.S.)

On the practice of artificially sustaining potential organ donors past the point when they would normally live until the transplant is ready to be performed, in my humble opinion it seems that since it's not being done to heal him but rather only to lengthen his life in the short term, if the short-term life that he lives by artificial means will be painful then it's forbidden... for it seems that this is the reason that one may remove something that's preventing the soul from departing when it doesn't involve an [affirmative] act, as Rem"ā [Yoreh Deah 339:1] explains: to prevent suffering. For if it were permissible to lengthen an individual's life artificially even when he is suffering, why would it be permissible to remove something that's preventing the soul from departing—on the contrary, one would have to bring things that prevent the soul from departing so that he would live a bit longer. Rather it's clear that one may not lengthen an individual's life in the short term when it will involve suffering, and [we assume that] the standard case in which one prevents one a *goses* from dying involves suffering...

And regarding that which the doctors say—that he no longer feels pain, one should not believe them, for it's possible that they aren't capable of knowing this...

Responsa Minḥat Shlomo 1:91 §24

R. Shlomo Zalman Auerbach (1910-1995, Israel)

Many people are uncertain about the issue of treating a *goses*. There are those who rule that just as one must violate Shabbat to save even a moment of life [i.e., to extend the life of one who will certainly die], so, too, one must force a dying patient to accept treatment, since he is not master over his own life such that he has the right to forfeit even one moment. But it seems to me that if the patient is experiencing severe pains and afflictions, or even intense psychological pain, that one must provide him with food and oxygen even against his will, but one may withhold the medications that are causing the patient pain [by prolonging his life] if he so desires. However, if the patient is God-fearing and still of sound mind, it is highly preferable to explain to him that one moment of repentance in this world is preferable to an eternity in the next world, as the Talmud states (Sotah 20a) that it's a "privilege" to suffer seven years rather than die immediately.

שלחן ערוך יורה דעה שלט:א:
הגוסס הרי הוא כחי לכל דבריו... וכל המעמץ עם יציאת הנפש, ה"ז שופך דמים.

רמ"א שם

וכן אסור לגרום למת שימות מהרה, כגון מי שהוא גוסס זמן ארוך ולא יוכל להפרד, אסור להשמיט הכר והכסת מתחתיו; מכח שאומרים שיש נוצות מקצת עופות שגורמים זה וכן לא יזיזנו ממקומו...

אבל אם יש שם דבר שגורם עכוב יציאת הנפש, כגון שיש סמוך לאותו בית קול דופק כגון חוטב עצים או שיש מלח על לשונו ואלו מעכבים יציאת הנפש, מותר להסירו משם, דאין בזה מעשה כלל, אלא שמסיר המונע.

שר"ת אגרות משה יורה דעה ב:קעד

ובדבר שעושים הרופאים לקיים את מי שרוצים ליטול ממנו איזה אבר שיחיה אף שלא היה ראוי כבר לחיות על ידי אמצעים מלאכותיים עד שיהיה מוכן להשתיל בחולה, נראה לעניות דעתי דכיון שאינו לרפאותו אלא להאריך חייו איזה שעה, אם חיי השעה שיחיה על ידי האמצעים של הרופאים יהיה ביסורים אסור... דמסתבר דזהו הטעם שמוותר להסיר דבר המעכב יציאת הנפש כשאין בזה מעשה כדאיתא ברמ"א [יורה דעה] שלט:א] שהוא משום היסורים. ואם היה מותר לעשות אמצעים להאריך חיי שעה אף כשהיו לו יסורין, איך היה שייך להתיר להסיר דבר המעכב יציאת הנפש – הא אדרבה, היו צריכין להביא הדברים שמעכבים יציאת הנפש דהא על ידי זה יחיה מעט יותר. אלא ודאי דאסור לעשות אמצעים להאריך חיי שעה באופן שיחיה ביסורים, וסתם עכוב יציאת הנפש בגוסס הוא ביסורים...

ומה שיאמרו הרופאים שאינו מרגיש כבר ביסורין אין להאמינם, כי אפשר לא שייך שידעו זה...

שר"ת מנחת שלמה א:צא טע' כד

רבים מתלבטים בשאלה זו של טיפול בחולה גוסס, יש סוברים דכשם שמחללים שבת עבור חיי שעה כך חייבים להכריח את החולה על זה כי הוא אינו בעלים על עצמו לוותר אף על רגע אחת, אך מסתבר שאם החולה סובל מכאבים ויסורים גדולים או אפילו סבל נפש חזק מאוד, חושבני שאוכל וחמצן לגשימה חייבים ליתן לו גם נגד רצונו, אבל מותר להמנע מתרופות הגורמות סבל לחולה אם החולה דורש את זה.

אולם אם החולה ירא שמים ולא נטרפה דעתו רצוי מאוד להסביר לו שיפה שעה אחת בתשובה בעוה"ז מכל חיי העולם הבא, וכדמצינו בגמרא (סוטה דף כ.) שזה "זכות" לסבול ז' שנים מאשר למות מיד.

R. Hayyim David Halevi, "Disconnecting a patient who has no chance to live from artificial respiration"

...It's clear that I didn't write all of this to clarify the laws regarding feathers in pillows and grains of salt, rather the law that one may remove a grain [of salt] from the tongue of *goses* is a perfect analogy to artificial respiration. For the permissibility of removing the salt is clear and universally agreed upon, the reason being that one is only removing that which prevents [the patient from dying]. And we already explained that it seems that the salt was placed there to lengthen his life out of hope of finding some cure for his illness... but now that we see that he is a *goses*, and the grain of salt is prolonging the suffering in his state of *gesisah*, one may remove it. From this it's clear that the respirator is exactly analogous. For when this patient was brought to the hospital in serious condition, they immediately attached him to the respirator, and they kept him alive artificially in order to try to treat him and heal him. But when the doctors realize that there is no treatment for his condition, it's obvious that one may remove the patient from the machine to which he has been attached.

And we can [further] reason this based on a *qal ve-ḥomer*. For the patients we have been dealing with [in earlier sources] are capable of breathing on their own, but even so when we see that their souls want to depart but the salt is preventing it, one may remove it in order to allow them to die. How much more so in our times that the patient who is attached to the respirator is incapable of autonomous respiration, such that his whole life comes only from this machine.

ה'ר' חיים דוד הלוי, "גיתוק חולה שאפסו סיכוייו לחיות ממכונת הנשמה מלאכותית"

...ברור שלא כתבני כל הג"ל כדי לברר דין נוצות שבכר וגרגיר מלח, אלא שדין הגרגיר שמתור להוציאו מלשון הגוסס הוא הדמיון השלם למכונת הנשמה מלאכותית. כי היתר הוצאת גרגיר המלח הוא מוסכם ופשוט לדעת כל הפוסקים ללא שום חולק. ונתבאר עיקר הטעם מפני שאין זה אלא הסרת המונע. וכבר נתבאר כמו"כ שגרגיר מלח זה הושם בלשון החולה כנראה כדי להאריך את חייו תוך תקוה למצוא מרפא למחלתו... ועתה כאשר רואים אותו גוסס, וגרגיר המלח מאריך יסורי גסיסתו מותר לסלקו. מעתה הרי מכונת הנשמה היא דומה בדומה ממש. שחולה זה כאשר הובא אל בית-החולים במצב מסוכן קשרו אותו מיד אל מכונת הנשמה. והחיייהו חיים מלאכותיים כדי לנסות לטפל בו ולרפאותו. וכאשר נוכחים הרופאים לדעת שאין מזור למכתו. הרי פשוט שמתור לנתק את החולה מן המכשיר אליו חובר.

והדבר מותר מכל-שכן. שהלא החולים שעסקנו בהם בהלכה הם עדיין נושמים בכוחות עצמם. ואעפ"כ כיון שרואים שנפשם רוצה לצאת אלא שאותו גרגיר מלח מעכב מותר לסלקו לאפשר להם למות. כ"ש בזמנינו שאותו חולה הקשור למכונת הנשמה אין ביכולתו לנשום כלל בכחות עצמו וכל חייו באים לו רק מכח מכונה זאת.

Bernard Gert, *Morality: Its Nature and Justification*, revised edition (Oxford Univ. Press, 2005)

Morality is an informal public system applying to all rational persons, governing behavior that affects others... and has the lessening of evil or harm as its goal (p. 14).

Morality is an informal public system that has no authoritative judges and no decision procedure that provides unique answers to all moral questions. When it is important that disagreements be settled, societies use political and legal systems to supplement morality. These systems do not provide a moral answer to the question; rather, the question, being regarded as morally unresolvable, is transferred to the political or legal system (p. 11).

Responsa Igrot Moshe Hoshen Mishpat 2:73 §1

...Regarding a patient in dire condition who cannot breathe, one must supply him with oxygen even though he cannot be healed, in order to relieve him of his suffering, for the pain of not being able to breathe is very great and the oxygen relieves this, but since it is not clear if he would die [were the oxygen removed] one must supply him with oxygen bit by bit, each time for an hour or two, and when the oxygen runs out one should check if he is still alive... And in this way there will be no concern for causing loss of life or for negligence in his care even for the most short-term life...

Ibid. 2:74 §3

...Similar to [the case in the responsum above], you asked regarding a patient in dire condition who cannot eat on his own if one must feed him intravenously in order to lengthen his life as is, in pain, for not eating will not cause him additional pain.

It's obvious that one must feed him things that are not harmful, for they certainly strengthen him a little, even if the sick person himself does not feel it and even if his caretakers are not aware of it. And it is not at all similar to giving medication. The reason is simply that eating is a natural thing that is necessary for life, and even animals require food... And we feed an patient against his will only in the sense that he is an adult and does so of his own accord, though not because he wants to but rather because others are pressuring him to do so. However, to feed him in a way that is genuinely coercive, such that one must hold him by force to feed him, one may not do so to a competent adult when he doesn't want to eat, and all the more so if he thinks that eating is detrimental for him, even if the doctor says that it is good for him. For it is dangerous for the patient who thinks that eating is detrimental to feel that others aren't listening to him... for it is for this reason that [the Sages] instituted that the disbursements of a *shekhiv mera* [person near death] are legally effective even regarding general matters (*Bava Metzia* 147b), and all the more so we should be concerned [to heed his wishes] on matters regarding his medical treatment. But we should try to influence him to do as the doctor orders. But if he refuses we should not do anything. If it is possible to feed him without his knowledge, one should do this as long as the doctor is a known expert...

And as I mentioned, you asked whether there is a difference between short-term life and long-term life regarding whether there is an obligation to heal when it's not possible to relive his suffering, but rather only to lengthen his life with suffering. For there is no obligation to heal if it will only lead to his living with pain for a short time, but if he will be healed for the long term – meaning as long as people live nowadays – [perhaps] one is obligated to heal him. In truth I didn't mention this issue, and it wouldn't seem to make a difference, though logically one could reason otherwise. Hence if such an issue should come up, we would not be able to rue decisively and it would thus depend on the patient's choice...

ש"ת אגרות משה חו"מ ב:עג סע' א
...וחולה מסוכן שאינו יכול לנשום צריך ליתן לו חמצן (אקסידוזשען) אף שהוא באופן שא"א לרפאותו, שהרי הוא להקל מיסוריו, דהיסורין ממה שא"א לנשום הם יסורים גדולים והחמצן מסלקן, אבל כיון שלא יהיה ניכר אם ימות צריך להניחו בחמצן קימעא קימעא שיהיה כל פעם לשעה אחת או שתיים, וכשיכלה החמצן יראו אם חי הוא... ובאופן זה לא יהיה שום מכשול לחשש איבוד נפשות ולא להתרשלות ברפואתו אפילו לחיי שעה הקצרה ביותר...

שם סי' עד סע' ג

וכפי זה שאל כתר"ה אם בחולים שאינם יכולין לאכול אם צריכין ליתן להו אוכל דרך הורידין כשהוא מסוכן שהוא להאריך חייו כמו שהן ביסורין כשגדמה לנו שאין לו יסורין ממה שאינו אוכל.

פשוט שצריך להאכילו דברים שאין מזיקין ואין מקלקלין, דודאי מחזיקין כחו מעט אף שהחולה בעצמו אינו מרגיש ואף העומדין ומשמשין אותו אין מרגישין ולא דמי כלל לעניני סמי רפואה, והטעם פשוט שהאכילה הוא דבר טבעי שמוכרחין לאכול להחזיק החיות ושכל אדם ואף בעלי חיים בעלמא מוכרחין לזה... ודוקא בעל כרחו כזה שהחולה גדול ועושה זה ברצון אך לא מחמת שרוצה ממש אלא מחמת שאומרין לו וגוזרין עליו, אבל בע"כ ממש שצריך להחזיקו בכח ולהאכילו אין לעשות כן לגדול בר דעת כשאינו רוצה לאכול וכ"ש כשסובר שלא טוב לפניו האכילה אף שהרופא אומר שצריך לאכול ושטוב לו, משום זה שסובר שלא טוב לו האכילה הוא סכנה לחולה כשלא ישמעו לו... דמטעם זה תיקנו שמתנת שכ"מ מועלת אף בדברים בעלמא (ב"ב קמ"ז ע"ב), וכ"ש שיש לחוש בדברים הנוגע לרפואתו, אבל צריכין להשפיע עליו שיעשה כצווי הרופא ואם לאו אין שייך לעשות כלום, ואם אפשר שיתנו לו באופן שלא ידע צריך ליתן לו כשידוע שהוא רופא מומחה...

וכמו שהזכרתי שאל כתר"ה אם יש לחלק בין חיי שעה לחיי עולם לענין חיוב לרפאות כשלא אפשר לרפאותו מיסורין אלא להאריך חייו בהיסורין כל הזמן שיחיה שאין חייבין לרפאותו כשהרפואה היא שיחיה ביסורין אותו זמן הקטן שיחיה אבל כשיתרפא לחיי עולם דהוא כדרך שחיים אינשי בזמננו חייבין לרפאותו, הנה אמת שבדברי לא הזכרתי בענין זה ובאמת לא מסתבר לחלק ובסברות בעלמא איכא למימר גם איפכא, שלכן אם יזדמן ח"ו ענין כזה למעשה לא ידוע לן להכריע שא"כ תלוי זה בדעת החולה...